

УДК: 37.091.31:82.0

*Осмоналиева С.Ч., Сакиева С.С., Момуналиева Ж.,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университети*
**АДАБИЙ ОКУУ САБАГЫНДА ОКУРМАНДЫК САБАТТУУЛУКТУ
КАЛЫПТАНДЫРУУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

*Осмоналиева С.Ч., Сакиева С.С., Момуналиева Ж.
Джалал-Абадский государственный университет им. Б.Осмонова*
**ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ
НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРНОГО ЧТЕНИЯ**

*Osmonalieva S.Ch., Sakieva S.S., Momunalieva Zh.
Jalal-Abad State University named after B.Osmonova*
**TECHNOLOGY OF FORMING READING LITERACY IN LITERARY READING
LESSONS**

Аннотация. Макалa башталгыч класстын адабий окуу сабагында окурмандык сабаттуулукту калыптандыруунун жолдоруна, аны ишке ашыруунун формаларына жана методдоруна арналган. Макаланын мазмунун ачууда кыргыз окумуштууларынын окурмандык сабаттуулук боюнча эмгектерине талдоо жүргүзүлдү. Окурмандык сабаттуулуктун калыптанышы узак убакытты талап кылат. Ал адабий окуу сабагында оозеки жана жазуу түрүндө үйрөтүлөт. Окурмандык сабаттуулуктун компоненттери классификацияланып (декоддоо, фонетикалык түшүнүү, сөз байлыгы, текстти талдоо, түшүнүп окуу, оюн, долбоор), анын жогорку, орто жана төмөнкү деңгээлдери талданды. Ошондой эле аларды колдонуунун шарттары жана практикалык бөлүгү каралды. Башталгыч класста окурмандык сабаттуулукту калыптандыруу узак мөөнөттө ишке ашырылуучу процесс экендиги белгиленди. Окурмандык сабаттуулук баланын 1-класска келип, алгачкы тамганы таануудан, окуудан жана жазуудан башталары кеңири талданды. Окурмандык сабаттуулук башталгыч класстын адабий окуу предмети аркылуу калыптануучу феномен катары мүнөздөлдү. Макалa бакалаврларга, магистранттарга, аспиранттарга жана практик-мугалимдерге сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: окурмандык сабаттуулук, окурмандык сабаттуулуктун компоненттери, колдонулуучу методдор, адабий окуу, окуу жана жазуу

Аннотация. Содержание статьи посвящено анализу путей формирования читательской грамотности на уроках литературного чтения в начальных классах, а также форм и методов её реализации. При раскрытии темы статьи был проведён анализ трудов кыргызских учёных, посвящённых проблеме читательской грамотности. Формирование читательской грамотности является

длительным и поэтапным процессом. На уроках литературного чтения обучение осуществляется как в устной, так и в письменной форме. В статье классифицированы основные компоненты читательской грамотности современного читателя: декодирование, фонетическое восприятие, словарный запас, анализ текста, понимание прочитанного, игровые методы и проектная деятельность. Рассмотрены высокий, средний и низкий уровни читательской грамотности, проанализированы условия их формирования и практические аспекты применения. Отмечается, что формирование читательской грамотности в начальной школе реализуется в долгосрочной перспективе. Этот процесс начинается с первого класса, когда ребёнок осваивает распознавание букв, чтение и письмо. Читательская грамотность рассматривается как важнейший компонент, формирующийся в начальной школе посредством предмета «Литературное чтение». Статья рекомендована бакалаврам, магистрантам, аспирантам и педагогам-практикам.

Ключевые слова: читательская грамотность, компоненты читательской грамотности, методы обучения, литературное чтение, чтение и письмо.

Abstract. The article is devoted to the analysis of ways of forming reading literacy in literary reading lessons in primary school, as well as the forms and methods of its implementation. In revealing the content of the article, an analysis of the works of Kyrgyz scholars on reading literacy was carried out. The formation of reading literacy requires a long period of time. It is taught both orally and in written form during literary reading lessons. The article classifies the main components of reading literacy, including decoding, phonetic comprehension, vocabulary, text analysis, reading comprehension, games, and project-based activities. High, medium, and low levels of reading literacy are analyzed, as well as the conditions for their

application and practical implementation. The formation of reading literacy in primary school is considered a long-term process. Reading literacy begins when a child enters the first grade and starts recognizing letters, reading, and writing. Reading literacy is

Key words: reading literacy, components of reading literacy, teaching methods, literary reading, reading and writing.

identified as a formative phenomenon developed through the subject of literary reading in elementary school. The article is recommended for bachelor's, master's, and postgraduate students, as well as practicing teachers.

Киришүү. Башталгыч класста адабий окууга үйрөтүүнүн методикасында окуу көндүмдөрүн калыптандыруу дайыма актуалдуу маселе катары каралып келет. Адабий окуу сабагында муундап окуу, сөздөп муундап окуу, окуу көндүмү, туура, шар, сезимдүү, көркөм окуу, окуу түшүнүгү кеңири пайдаланылып келе жатат. Ал эми кийинки мезгилдерде окууну түрдүү формада уюштурууга байланыштуу бир катар жаңы терминдер колдонулууда. Аларга жеке окуу, жупта окуу, топто окуу, биргелешип окуу, кабарлашып окуу, сынчыл окуу, окуу жана түшүнүү, белгилеп окуу ж.б. кирет.

Башталгыч класстын окуучусу туура жана эркин окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү боюнча күнүмдүк иш адабий окуу сабактарында биринчи класстан баштап жүргүзүлүшү керек. Мындай шарттарда гана толук окуу чеберчилигин башкача айтканда, окуу көндүмдөрүн калыптандырууга жана кенже окуучулардын адабий чыгармаларды түшүнүүсүнө, ой жүгүртүүсүнүн өнүгүүсүнө салым кошууга болот. Андыктан окуучулардын туура, эркин жана аң-сезимдүү окуу көндүмдөрүн калыптандыруу боюнча иш-аракет ажырагыс биримдикте жүзөгө ашырылууга тийиш. Бул системалуу иш окуучулар үчүн мугалимдин уюштурган адабий окуу сабактары жандуу, кызыктуу, жемиштүү болуп, окуучусун билимдүү кылууга шарттарды түзөт [9, 39].

Окурмандык ишмердүүлүктүн жогорку баскычы катары окурмандык сабаттуулук түшүнүгү кеңири колдонулуп, адабий окуу сабактарында практикаланып келе жатат. Макаланын мазмуну окурмандык сабаттуулуктун колдонулушуна, анын окуу процессиндеги ордуна, аны менен иштөөнүн формаларына жана методдоруна багытталат.

Изилдөөнүн максаты. Адабий окуу сабагында окуучулардын окурмандык сабаттуулугун калыптандыруунун формаларын жана методдорун талдоо.

Адабияттарга сереп. Билим берүү системасында кенже мектеп жашындагы балдарды окуу көндүмдөрү аркылуу окурмандык сабаттуулукка үйрөтүү актуалдуу маселе катары каралып келет. Кыргыз окумуштуулары С. Турусбеков, А. Токтомаматов, С. Рысбаев, С. Сакиева, Б. Абдухамидованын эмгектери башталгыч класстын окуучуларынын окуу жана окурмандык ишмердүүлүгүнө арналган.

С. Турусбековдун эмгектеринде окуунун түрлөрү каралса, А.Токтомаматов адабий окуу предметинин дидактикалык негиздерин талдап, окуучунун чыгармачылык жана окурмандык ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө көңүл бурган. С. Рысбаев текстти талдоонун технологияларын сунуштаган. С. Сакиева адабий окуунун педагогикалык негиздерине токтолсо, Б. Абдухамидова окурмандык ишмердүүлүктү калыптандыруунун теориялык жана практикалык аспектилерин иштеп чыккан.

Методология жана методдор. Изилдөөдө гуманитардык илимдерде колдонулуучу методологиялык ыкмалар пайдаланылды. Изилдөөнүн негизин объективдүүлүк, илимий мамиле, тарыхый жана логикалык биримдик, педагогикалык принциптер түздү.

Макалада сүрөттөө, салыштыруу, талдоо жана жалпылоо методдору колдонулду. Бул методдор окурмандык сабаттуулукту калыптандыруунун формаларын жана методдорун аныктоого мүмкүндүк берди.

Изилдөөнүн жыйынтыктары. Адабий окуу сабактарында баланын окурмандык сабаттуулугун калыптандыруунун жолдору, алардын формалары жана методдору башталгыч билим берүүдө кеңири изилденип келет. Аларды өнүктүрүүнүн жана практикада колдонуунун актуалдуулугу адабий окууга үйрөтүүнүн методикасында окумуштуулар тарабынан туруктуу каралып, илимий жактан негизделип сунушталууда.

Сабаттуулук – оозеки жана жазма тилди максатка жараша пайдалана билүү, элдин маданий деңгээлинин маанилүү көрсөткүчтөрүнүн бири. Сабаттуулук түшүнүгүнүн мааниси коомдун саясий жана экономикалык өнүгүшүнүн ар кайсы этаптарында маданий керектөөнүн жогорулашына жараша өзгөрүп турат [10, 29]. Ал эми окурмандык сабаттуулук — бул адамдын тексттин маанисин түшүнүү, оозеки жана жазуу түрүндөгү маалыматтарды пайдалануу жөндөмдүүлүгү. Ал адабий окуу сабагында калыптанып, практикада кеңири колдонулат. Адабий окуу сабагында калыптанган окурмандык сабаттуулуктун көндүмдөрү башка предметтерди өздөштүрүүдө да маанилүү роль ойнойт. Ошондуктан окурмандык сабаттуулуктун формалары жана методдору башталгыч билим берүүдө кеңири практикаланып келет. Демек, окурмандык сабаттуулукту калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн жолдору кыргыз окумуштууларынын эмгектеринде изилденип, илимий-методикалык сунуштар берилген.

Кыргыз башталгыч класстарында орфографиялык сабаттуулуктун теориясы жана практикасы алгач белгилүү окумуштуу, профессор Каратай Сартбаевдин эмгектеринде изилденип, окутулуп келе жатат. Ал эми адабий окууга үйрөтүүнүн методикасында бул маселе көмүскөдө калбастан, бир катар эмгектерде чагылдырылган. С.Турусбековдун эмгектеринде окурмандык сабаттуулук окуу сабагында текстти туура, шар, сезимдүү жана көркөм окуу менен бирге анын мазмунун түшүнүүнүн маанилүүлүгү баса белгиленет [5, 250-б.]. Кыргыз башталгыч класстарында окурмандык сабаттуулукка болгон жаңы мамиле А. Токтомаматовдун эмгектеринде кеңири берилген. Окумуштуу баланын адабий билим алуусуна өзгөчө көңүл буруп, «Адабий окуу» китебинин мазмунун адабий жактан байытууну сунуштаган. Мунун негизинде окуучунун чыгармачылыгын, биргелешкен жана орток чыгармачылык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү аркылуу окурмандык сабаттуулукту жандандыруу көздөлгөн [6, 12-б.].

С. Рысбаевдин изилдөөлөрү фольклордук чыгармаларды окуп-үйрөнүү аркылуу окутуунун этнопедагогикалык негиздерин ачып көрсөтүүгө багытталган [3, 30-б.]. С. Сакиеванын эмгектеринде адабий окуунун педагогикалык негиздери жана анын прикладдык багытына өзгөчө басым жасалса [4, 20-б.], Б. Абдухамидованын эмгектеринде адабий окуу сабагында окурмандык ишмердүүлүктү калыптандыруунун теориялык жана практикалык маселелери талдоого алынган [1, 2-б.]. Мындан сырткары бир катар окумуштуулар илимий макалаларды жазып, адабий окуу сабагында окурмандык сабаттуулукту калыптандыруунун технологияларын сунуштап келишет. Мисалы, А. Дүйшөбаева ж.б. авторлор башталгыч класста окурмандык сабаттуулукту калыптандыруу негизинен текст, текст менен иштөө, тексттин мазмунун талдоо, өз алдынча иштөө, чыгарманын мазмунунун моделин түзүү, салттуу жана интерактивдүү методдорду колдонуу, аларды сабакта ыңгайлуу пайдалануу, окуу көндүмдөрүн, окуу ылдамдыгын, негизги жана предметтик компетенцияларды калыптандыруу ж.б. жолдор менен ишке ашат деп белгилешет [10, 27]. Ал эми Д.Б. Жусупова «Литературное обучение служит многогранным развивающим инструментом: оно способствует развитию процесса, влияющего на образную память и умственные способности, улучшая оперативную память и стабильность внимания. Оно учит расширять словарный запас, развивать творческое воображение, образное мышление и расширяет кругозор. Также развиваются активность, интерес, общая культура и эрудиция учеников, что является важным для креативности. Все это формирует креативность ребёнка», - деген жыйынтык чыгарган [11, 89].

Бул изилдөөлөр учурда мугалимдер тарабынан окуу процессинде кеңири колдонулуп, практикада натыйжалуу ишке ашырылып келет. Жогоруда айтылгандардан көрүнүп тургандай, окурмандык сабаттуулук билим берүү процессинде дайыма актуалдуу маселе бойдон калууда.

Окурмандык сабаттуулук — бул текстти түшүнүү, маалыматты талдоо жана өз оюн билдирүү жөндөмдүүлүгү. Ал жөн гана тамгаларды окуу эмес, окулган тексттен маани алуу жана өз оюн так, логикалык билдирүү болуп саналат.

Окурмандык сабаттуулуктун негизги компоненттери:

- фонетикалык угуу;
- түшүнүп окуу;
- сөз байлыгы;
- текстти талдоо;
- сынчыл ойлом;
- жазуу көндүмдөрү.

Окурмандык сабаттуулуктун компоненттеринин функциясын аныктоодо, аларды колдонууда методдорду тандоого басым жасалат. Окуунун башка түрү сыяктуу окурмандык сабаттуулуктун төмөнкү структурасын бөлүп кароого болот.

Окурмандык сабаттуулуктун структурасы:

- Текстти түшүнүү – тексттин мазмунун аңдоо;
- Интерпретация – негизги идеяны аныктоо;
- Анализ – маалыматтарды салыштыруу жана байланыштарын табуу;
- Баалоо – текстке сын көз караш менен мамиле кылуу;
- Автордук стилди түшүнүү – көркөм каражаттарды аңдоо.

Окурмандык сабаттуулуктун структурасын практикалоодо анда колдонулуучу деңгээлдерди аныктоо формасы да каралат.

Окурмандык сабаттуулуктун деңгээлдери:

Жогорку деңгээл. Окуучу текстти эркин окуп, мазмунун терең түшүнөт, анализ жүргүзөт.

Орто деңгээл. Окуучу текстти окуйт, бирок мазмунун толук түшүнүүдө кыйынчылыкка туш болот.

Төмөнкү деңгээл. Окуучу текстти жай окуйт, мазмунун түшүнүү жана талдоо жөндөмү төмөн болот.

Демек, окурмандык сабаттуулук текстти окуу менен гана чектелбестен, тексттеги маалыматты анализдөөгө жана синтездөөгө, сынчыл жана чыгармачылыгын ойлоосун өнүктүрүү болуп саналат.

Окурмандык сабаттуулукту калыптандырууда методдорду тандоо, алар менен иштөөгө багыт алуу зарыл. Биз алардын айрымдарын сунуштап, карай алабыз.

Окурмандык сабаттуулукту калыптандыруунун методдору:

Текстти угуу методу. Мугалимдин жана окуучулардын текстти көркөм окуусу аркылуу мазмунду түшүнүү.

Моделдештирип окуу методу. Мугалим үлгү көрсөтүп окуйт, окуучулар интонацияны жана пунктуацияны өздөштүрүшөт.

Түшүнүп окуу методу. Окуучулар суроолор аркылуу тексттин мазмунун талдайт.

Жазуу менен окуу методу. Окуган текст боюнча жазуу иштерин аткаруу.

Оюн методу. Оюн, конкурс, таймаштар аркылуу окууга кызыктыруу.

Долбоордук ишмердүүлүк. Презентация, чакан спектакль, чыгармачылык долбоорлорду уюштуруу.

Адабий чыгармаларды тандоо методу. Окуучулардын кызыгуусуна жараша чыгармаларды тандоо [7, 286; 8, 270].

Корутунду. Окурмандык сабаттуулук адабий окуу предметинде калыптануучу маанилүү компетенттүүлүк болуп саналат. Ал окуучунун окуу, жазуу, талдоо жана сынчыл ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрөт. Окурмандык сабаттуулукту калыптандыруу сабатка үйрөтүүдөн башталып, адабий окуу сабагында системалуу түрдө өнүктүрүлөт.

Окурмандык сабаттуулук — бул жашоодогу маанилүү артыкчылык. Ал билим алууга, коомго интеграцияланууга жана өзүн өнүктүрүүгө шарт түзөт.

Адабияттар

1. Абдухамидова Б. Окурмандык ишмердүүлүктү калыптандыруу / Б. Абдухамидова. – Бишкек, 2024. – 450 с.
2. Абдухамидова Б. “Окуу”, “Окурмандуулук” түшүнүктөрүнүн теориялык концепциялары жана окурмандык ишмердүүлүктүн этаптары / Б. Абдухамидова // ЖАМУнун жарчысы. – Жалал-Абад, 2023. – №1 (54). – С. 24–29
3. Рысбаев С. Баланын китеп окуусун уюштуруу технологиялары / С. Рысбаев. — Бишкек, 2022. — 120 с.
4. Сакиева С. Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери / С. Сакиева. – Б., 2010. – 200 с.
5. Турусбеков С. Башталгыч класста кыргыз тилин окутуунун методикасы / С. Турусбеков, Э. Бердибаев, Б. Рысбекова ж.б. – Фрунзе, 1965. – 450 с.
6. Токтомаматов А. Башталгыч класстары үчүн адабий окуу китептеринин дидактикалык негиздери / А. Токтомаматов. – Бишкек, 1995. – 20 б.
7. Турдубаева Б.М. Башталгыч класстар мугалимдеринин компетенттүүлүккө багытталган окутууну уюштуруу маселелери / Б.М. Турдубаева // ЖАМУнун жарчысы. – Жалал-Абад, 2023. – №2 (55). – С. 284–291.
8. Термечикова А. Башталгыч класстын окуучуларынын чыгармачылык активдүүлүгүн өстүрүүдө ачык билим берүү ресурстарын пайдалануу / А. Термечикова // ЖАМУнун жарчысы. – Жалал-Абад, 2023. – №2 (55). – С. 267–272.
9. Ураимов К.М. Адабий окуу сабагында чыгармаларды окутуунун педагогикалык маселелери / К.М. Ураимов, А.У. Абдуллаева // Эл агартуу. – Б., 2024. - №4. – С. 37-42
10. Дүйшөбаева А. Адабий окууда окурмандык сабаттуулукту калыптандыруу / А. Дүйшөбаева, Г. Эргашева, Г. Байжигитова // Эл агартуу. – Б., 2026, №1 С. 28-33
11. Жусупова Д.Ы. Литературное чтение как основа развития креативно-творческих качеств учащихся начальных классов / Д.Ы. Жусупова // Эл агартуу. – Б., 2025, №2. – С. 84-91